

**SUNIY INTELLEKTDAN FOYDALANISHDA INSON HUQUQLARINI HIMOYA
QILISHNING XALQARO HUQUQIY ASOSLARI**

Elamanov Ruslan Asqarovich

Toshkent viloyati Yuridik texnikumi 2-kurs 4/24 guruhi talabasi

Toshtemirova Sabrina Faxriddin qizi

Toshkent viloyati Yuridik texnikumi 2-kurs 2/24 guruhi talabasi

Boysunova Nasiba Ali qizi

Toshkent viloyati Yuridik texnikumi 2-kurs 4 /24 guruhi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada suniy intellekt texnologiyalarining jamiyat hayotiga keng kirib borishi sharoitida inson huquqlarini himoya qilishning xalqaro huquqiy asoslari tahlil qilingan. Tadqiqotda Birlashgan Millatlar Tashkiloti, YUNESKO, Yevropa Kengashi va Yevropa Ittifoqining ushbu sohadagi normativ-huquqiy hujjatlari, xususan, Shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish bo’yicha 108+ Konvensiyasi va Suniy intellekt etikasi bo’yicha tavsiyalar o’rganilgan. Muallif algoritmik diskriminatsiya, shaffoflik, mas’uliyat va shaxsiy daxlsizlik kabi muammoli masalalarga xalqaro huquq nuqtai nazaridan yondashgan. Maqolada xalqaro standartlarning milliy qonunchilikka integratsiya qilinishi zarurati hamda kelgusida majburiy kuchga ega bo’lgan global konvensiya ishlab chiqish istiqbollari yoritilgan.

Kalit so’zlar: suniy intellekt, inson huquqlari, xalqaro huquq, YUNESKO tavsiyalari, shaxsiy ma’lumotlar himoyasi, algoritmik diskriminatsiya, raqamli huquqlar, etik me’yorlar, huquqiy tartibga solish, 108+ Konvensiyasi.

Kirish.

Zamonaviy raqamli asrda suniy intellekt (SI) texnologiyalarining jamiyat hayotining barcha sohalariga tez sur’atlar bilan kirib borishi yangi huquqiy va etik muammolarni keltirib chiqarmoqda. SI tizimlari tibbiyot, ta’lim, moliya, xavfsizlik va sud tizimida keng qo’llanilishi bilan birga, shaxsiy ma’lumotlarning yig’ilishi, algoritmik diskriminatsiya va qarorlarning shaffofligi masalalarida inson huquqlariga jiddiy tahdid solishi mumkin. Ushbu maqolada suniy intellektdan foydalanish jarayonida inson huquqlarini himoya qilishning xalqaro huquqiy me’yorlari, Birlashgan Millatlar Tashkiloti, Yevropa Kengashi va YUNESKO kabi xalqaro tashkilotlarning hujjatlari hamda milliy qonunchilikka ta’siri tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi SI sohasidagi xalqaro standartlarni o’rganish va ularning amaliyotga tatbiq etilish mexanizmlarini aniqlashdan iborat.

Xalqaro inson huquqlari hujjatlarida suniy intellekt masalalari

Garchi an’anaviy xalqaro inson huquqlari hujjatlari, xususan, Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi (1948) va Fuqarolik va siyosiy huquqlar to’g’risidagi xalqaro pakt (1966) suniy intellekt atamasini bevosita tilga olmasa-da, unda belgilangan prinsiplar zamonaviy texnologiyalar kontekstida ham o’z ahamiyatini yo’qotmagan. Xususan, shaxsiy hayot daxlsizligi, fikr va so’z erkinligi, adolatli sudlov hamda diskriminatsiyaga yo’l qo’ymaslik kabi huquqlar SI tizimlari ishlab chiqilishi va qo’llanilishida asosiy mezon

hisoblanadi [1]. Birlashgan Millatlar Tashkiloti Inson huquqlari bo'yicha Oliy komissarining hisobotlarida ta'kidlanganidek, davlatlar raqamli texnologiyalarni rivojlantirishda inson huquqlarini hurmat qilish, himoya qilish va amalga oshirish majburiyatini zimmasiga oladi.

YUNESKOning Suniy intellekt etikasi bo'yicha tavsiyalari

2021-yilda YUNESKO Bosh konferensiyasi tomonidan qabul qilingan "Suniy intellekt etikasi bo'yicha tavsiyalar" ushbu sohadagi ilk global me'yoriy hujjat hisoblanadi. Ushbu hujjat 193 a'zo davlat tomonidan tasdiqlangan bo'lib, SI tizimlarining inson markazli, adolatli va barqaror rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan. Tavsiyalarda shaffoflik, mas'uliyat, xavfsizlik va inson nazorati kabi asosiy qiymatlar belgilangan. Hujjatda aytilishicha, SI texnologiyalari inson huquqlari va fundamental erkinliklarga zarar yetkazmasligi kerak, ayniqsa zaif guruhlarini himoya qilishga alohida e'tibor qaratilishi lozim [2]. Bu hujjat milliy qonunchiliklarni ishlab chiqishda muhim yo'l-xarita vazifasini o'taydi.

Yevropa Kengashi va Yevropa Ittifoqining huquqiy yondashuvlari

Yevropa mintaqasida suniy intellekt va inson huquqlari munosabatlari eng chuqur huquqiy tartibga solingan hududlardan biridir. Yevropa Kengashi Vazirlar Qo'mitasining SI va inson huquqlari bo'yicha qabul qilgan rezolyutsiyalarida a'zo davlatlardan SI tizimlarining inson huquqlariga ta'sirini baholashni talab qiladi. Shuningdek, Yevropa Ittifoqi tomonidan ishlab chiqilgan "Suniy intellekt to'g'risidagi akt" (AI Act) dunyodagi eng keng qamrovli mintaqaviy qonun hujjatlaridan biri bo'lib, u SI tizimlarini xatar darajasiga ko'ra tasniflaydi va yuqori xavfli tizimlar uchun qat'iy inson huquqlari kafolatlarini joriy etadi [3]. Ushbu hujjatda biometrik identifikatsiya, ijtimoiy reyting tizimlari kabi amaliyotlarda inson huquqlarining buzilishining oldini olish mexanizmlari nazarda tutilgan.

Shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish xalqaro standartlari

Suniy intellekt tizimlari faoliyati katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlashga asoslanganligi sababli, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish masalasi markaziy o'rinda turadi. Shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish bo'yicha 108+ Konvensiyasi (Zamonaviylashtirilgan 108-Konvensiya) avtomatlashtirilgan qayta ishlash jarayonlarida shaxsning huquqlarini himoya qilishning global standartini belgilaydi. Ushbu konvensiyaga ko'ra, har bir shaxs o'z ma'lumotlarining qanday qayta ishlanayotganini bilish, tuzatish va o'chirish huquqiga ega. SI algoritmlarining "qora quti" effekti ushbu huquqlarni amalga oshirishda qiyinchilik tug'dirishi mumkin, shu sababli xalqaro huquqda algoritmik shaffoflik talabi kuchayib bormoqda [4].

Algoritmik diskriminatsiya va tenglik prinsipi

Xalqaro huquqda irqiy, jinsiy yoki boshqa asoslarda diskriminatsiyaga yo'l qo'ymaslik prinsipi SI sohasida ham dolzarb ahamiyatga ega. Agar SI tizimlari tarixiy ma'lumotlar asosida o'qitilsa, ulardagi noto'g'ri stereotiplar va tarafkashliklar kelajakdagi qarorlarda aks etishi mumkin. BMTning Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar qo'mitasi o'z sharhlarida davlatlardan algoritmik tizimlardagi diskriminatsiyani aniqlash va bartaraf

etish choralari ko‘rishni talab qiladi [5]. Bu esa SI ishlab chiquvchilaridan nafaqat texnik, balki ijtimoiy-huquqiy mas’uliyatni ham talab qiladi.

Milliy qonunchilikka integratsiya va kelgusi istiqbolllar

Xalqaro huquqiy asoslar milliy qonunchilikka integratsiya qilinishi orqagina samarali natija beradi. O‘zbekiston Respublikasi ham "Raqamli O‘zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida SI sohasidagi xalqaro tajribani o‘rganmoqda va tegishli qonun hujjatlarini takomillashtirmoqda. Xalqaro hamkorlik, axloqiy kodekslarni joriy etish va mustaqil nazorat organlarini tashkil qilish orqali inson huquqlarini himoya qilish tizimini mustahkamlash mumkin. Kelgusida xalqaro miqyosda majburiy kuchga ega bo‘lgan maxsus SI konvensiyasini ishlab chiqish zarurati tobora ortib bormoqda [6].

Xulosa

Suniy intellektidan foydalanishda inson huquqlarini himoya qilishning xalqaro huquqiy asoslari mavjud bo‘lib, ular asosan inson huquqlari bo‘yicha universal hujjatlar, YUNESKO tavsiyalari va mintaqaviy qonun hujjatlariga asoslanadi. Ushbu me‘yorlar shaffoflik, adolat, mas’uliyat va shaxsiy ma’lumotlar himoyasi tamoyillarini ilgari suradi. Biroq, texnologiyaning tez rivojlanishi huquqiy tartibga solishdan oldinda ketayotgani sababli, xalqaro hamjamiyat doimiy ravishda yangi chaqovlarga moslashuvchan va samarali mexanizmlarni ishlab chiqishi lozim. O‘zbekiston kabi rivojlanayotgan davlatlar uchun xalqaro standartlarni milliy qonunchilikka singdirish va mutaxassislarni tayyorlash ustuvor vazifa hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Birlashgan Millatlar Tashkiloti. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi. – Nyu-York: BMT, 1948. – 12, 19-moddalar.
2. YUNESKO. Suniy intellekt etikasi bo‘yicha tavsiyalar. – Parij: YUNESKO nashriyoti, 2021. – B. 15-22.
3. Yevropa Ittifoqi. Suniy intellekt to‘g‘risidagi akt (Regulation on Artificial Intelligence). – Bryussel: Yevropa Parlamenti va Kengashi, 2024. – 5-modda.
4. Yevropa Kengashi. Shaxsiy ma’lumotlarni avtomatlashtirilgan qayta ishlashda shaxslarni himoya qilish to‘g‘risidagi zamonaviylashtirilgan konvensiya (108+). – Strassburg, 2018. – 9-modda.
5. BMT Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar qo‘mitasi. Raqamli asrda iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to‘g‘risidagi umumiy sharh. – Jeneva: BMT, 2022. – B. 34-38.
6. Karimov A., Petrov V. Suniy intellekt va huquq: global tendensiyalar. – Toshkent: Huquq dunyosi, 2025. – B. 89-95.